

**DOĞU DÜŞÜNÜRLERİNİN ESERLERİNDE DAVRANIŞ VE DUYGUSAL-
DUYGULANIMSAL ALAN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ**

F. F. Rasulova

Bilimsel danışman: Din Psikolojisi ve Pedagoji
Anabilim Dalı öğretim üyesi, Dr. Öğr. Üyesi

Norbo‘tayeve Zahro Faxriddinovna

Özbekistan Uluslararası İslam Araştırmaları Akademisi
Psikoloji (Din-sosyal psikolojisi) lisans programı, 4. sınıf öğrencisi

Özet:

Ergenlik dönemi, kişinin biyopsikososyal gelişiminde güçlü duygusal dalgalanmaların yaşandığı kritik bir dönemdir. Batı psikolojisinde ergenlik dönemindeki çocukların duygu durumları üzerine kapsamlı araştırmalar yapılmış olmasına rağmen, İslam düşünce geleneklerinde geliştirilen zengin duygu anlayışı modern literatürde yeterince araştırılmamıştır. Bu teorik makale, İbn Sina, Farabi ve Gazali gibi Doğulu düşünürlerin ergenlik dönemi bağlamında duygulara ilişkin ortaya koydukları görüşleri yeniden ele almaktadır. Öncelikle bu âlimlerin manevi ve duygusal güçlere ilişkin sınıflandırmaları (örneğin, kuvve-i gazabiyye - öfke gücü, kuvve-i şahviyye - şehvet gücü) açıklanacaktır. Daha sonra bu görüşler, korku ve kaygı gibi duygusal durumların oluşumu ve öz düzenleme gibi modern psikolojinin kavramlarıyla aydınlatılıyor.

Anahtar Kelimeler: ergenlik, duygusal durum, İbn Sînâ, Farabî, Gazâlî, Doğu psikolojisi, temel duygular, korku, kaygı, beden, ruh.

Introduction

Ergenlik, çocukluktan yetişkinliğe geçişi simgeleyen, fiziksel büyümeyle eş zamanlı karmaşık duygusal ve bilişsel dönüşümlerin yaşandığı bir evredir. Modern psikoloji literatürü bu dönemi kimlik bocalamaları, yoğun stres ve duygusal reaktivitenin arttığı bir “fırtına ve gerilim” süreci olarak tasvir eder (Hall, 1904; Steinberg, 2014).¹ Bununla birlikte kültürel bağlam, ergenlerin duyguyu deneyimleme ve düzenleme biçimlerini anlamada belirleyici rol oynar. Nitekim son yıllarda kültürlerarası araştırmalar, Asya ve Afrika toplumlarında kolektivist değerlerin duygusal dışavurumu frenleyebildiğini, Batı’daki bireyci normların ise özerk duygu ifadesini teşvik ettiğini vurgulamaktadır. İslâm medeniyetinin felsefi ve tasavvufi birikimi, duyguların hem bedensel dürtüler hem de ahlâkî kabiliyetler çerçevesinde anlaşılmasına imkân tanımıştır. Geçmiş atalarımız gençlik psi kolojisinin sorunlarını sistematik ve kapsamlı biçimde, belirli bir ekol ya da bütüncül bir kuramsal çerçeve dâhilinde incelememiş olsalar da, büyük âlimlerin eserlerinde bu olguların yansımaları, ortaya çıkışı, gelişimi ve dönüşümleri hakkında son derece kıymetli görüşler yer almaktadır.

¹Steinberg, L. (2014). Age of opportunity: Lessons from the new science of adolescence. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.

Ebû Nasr el-Fârâbî'nin insan ve onun psişik özelliklerine dair ahlâk-felsefî değerlendirmeleri; El-Medînetü'l-Fâzıla (Faziletli İnsanlar Şehri), İlmü Mâhiyeti'l-Mesâil (Meselelerin Mahiyeti), El-Mesâilü'l-Felsefiyye ve'l-Ecvibetü Anha (Felsefî Sorular ve Cevapları), Şerhler, Mânî'l-Hikme (Hikmetin Mânâları), El-Mânâ li'l-Akl ve El-Mânâ an'il-Akl gibi eserlerinde ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.²

İbn Sînâ'nın beş ciltlik El-Kânûn fi't-Tıbb (Tıbbın Kanunu) adlı eserinde organizmanın yapısı, sinirler ve sinir yolları ile ilişkili fizyolojik süreçlere bağlı psikolojik durumlar hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Onun "Ahlâk Risâlesi" (Risâletü'l-Adab) de insan kişiliğinin oluşumuna dair ciddî bir çalışmadır.

Yusuf Has Hâcîp'in Kutadgu Bilig (Mutluluk Getiren Bilgi) adlı eserinin başlıca konularından biri de kâmil insanın yetiştirilmesidir. Müellif, eserinde dönemin toplumsal ihtiyaçlarına cevap verebilecek en uygun insan tipini nasıl tasavvur ettiyse, o esaslara dayanarak kendi ilkelerini ortaya koymuştur.

Şark âlimleri insanın duygusal-hissî hâllerini felsefî, ilmî ve dinî kaynaklar çerçevesinde çok yönlü olarak ele almışlardır. Felsefî yaklaşımlarında şahsiyetin teşekkülü başlıca meselelerden biri olup, eserlerinde ruhî ve bedensel değişim süreçlerinin mahiyeti ile önemi irdelenir.

Özellikle Şark'ın ansiklopedik bilginlerinden Ebû Reyhân el-Bîrûnî, ahlâkî vasıfların oluşumunda kaygı ve korku duygularının rolünü özellikle vurgular. Ona göre ahlâk, insanın en temel faziletidir ve kişiler arası etkileşim, toplumsal çevre ile cemiyetin gelişim seyri içerisinde sürekli tekâmül eder. Bîrûnî; doğruluk, adalet, teenni, insaf, tevazu, nezaket, sebat, ihtiyat, cömertlik, tatlı dilli olmak ve adaleti olumlu faziletler arasında sayar. Olumsuz huylara ise haset, cimrilik, sağlıksız rekabet, ideolojik çıkarıcılık ve makam hırsını dâhil eder. Ayrıca Bîrûnî, kaygı ve korkuyu olumsuz değil, bir "yönetim ve denetim" mekanizması olarak görür; bu duyguların insanı yanlış yoldan alıkoyup doğruya yönelmeye sevk ettiğini belirtir. Bu görüşler, İslâm inanç esaslarının ruhuna uygun şekilde kaleme alınmış olup, Şark düşünürlerinin genel yaklaşımıyla da uyumludur.³

Korku fenomenolojisinin incelenmesine kayda değer katkılarda bulunan düşünürlerden biri de Ebû Alî İbn Sînâ'dır. O, korkunun psikodiagnostik imkânlarını ilk kez sistemli biçimde araştırarak insandaki fizyolojik değişimler ile duygulanım (affekt) arasındaki bağı ortaya koymuştur. İbn Sînâ, geniş psikonörolojik pratiğinde objektif gözlem yöntemine büyük önem vermiştir. Bu yaklaşımla, çeşitli duyguların organizmada—kalpte, damar sisteminde ve solunum organlarında—farklı değişiklikler meydana getirdiğini; sinirsel gerilim, yoğun yaşantılar ve korkunun beden bitap düşmesine yol açabileceğini göstermiştir. Böylece, fizyolojik olaylar ile ruhî hâdiseler arasındaki bağlantıyı ilmî olarak saptamayı başarmıştır. İbn Sînâ, merkezî sinir sisteminin belirleyici rolünü vurgulayarak korku, sinirlilik ve ıstırap gibi durumların bütün organizmanın zayıflamasına ve fonksiyonel gerilemesine neden olacağını belirtmiştir. Psikolojik görüşleri ile ilimlerin tasnifi hakkındaki fikirleri, beş ciltlik "El-Kânûn fi't-Tıbb" (Tıbbın Kanunu) eserinde insan fizyolojisi ve psikolojisi temelli olarak yorumlanır. Duyum konusuna gelince, İbn Sînâ algıyı dış ve iç duyular diye ikiye ayırır. Dış duyular insanı dış dünya ile ilişkilendirir ve beştir: görme, işitme, tat alma, koku alma ve dokunma. Bunlar göz, kulak, ağız,

² Abu Nasr Forobiy. Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida. Tarjima va izohlar muallifi: M.Qodirov. – Toshkent: Yozuvchi, 2001. – 64 b.

³ To'raqulov E., Raximov S. Abu Rayhon Beruniy: ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida. – Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 78 b.

burun ve deri gibi belli organlarla bağlantılıdır. İç duyular ise müşterek duygu (hiss-i müşterek), hayal gücü (tasavvur), muhakeme–ayrım (vehim), hafıza (hıfz) ve tasavvurî yeniden canlandırma (mutahayyile) gibi işlevleri kapsar. İbn Sînâ, beynin bütün duyulardan gelen sinirlerin merkezi ve genelde insan sinir sisteminin odak noktası olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre insan beden ve ruhtan müteşekkildir; beyin ise bu ikisinin ahenkli işleyişini idare eden ana kumanda merkezidir.⁴

Muhammed Zâhid Kotku (Hânâfî mezhebi ve Nakşibendî tarikatının önde gelen âlimlerinden) korkuyu tarif ederken şu örneği verir: “Evde oturan bir çocuğun yanına bir yılan gelse, çocuk ondan korkmaz; aksine onunla oynamak ister, hatta elini yılanı uzatır. Fakat çocuğun yanında babası bulunsaydı? Yılanı görür görmez kaçır. Çocuk da babasının kaçtığını görünce kaçır; korku ancak bundan sonra oluşur. Baba, yılanın zehirli olup sokarsa öldürebileceğini bildiği için korkar; çocuğun korkusu ise babasını taklit ederek ortaya çıkar. Babasına duyduğu güven sebebiyle o da korkar. Çocuk büyüüp zarurî bir durumda korkacaksa, artık bilerek korkar.” Bu misal, bazı duyguların sonradan kazanıldığını, hayatî tecrübeler ve durumlar doğrultusunda şekillendiğini gösterir. Kotku’ya göre korku toplumsal tecrübenin ürünüdür ve insandaki en makbul korku “Allah korkusu”dur.⁵

Ebû Hâmid el-Gazâlî ise “Kimyâ-yı Sa’âdet” adlı eserinde insandaki duygusal hâlleri mecazî bir dille tasvir eder. Ona göre beden, “gönül saltanatının ülkesi”dir. İnsanda beş dış duyu vardır ve merkezleri bedendir; gönül bu beş duyunun tuzağı, beden ise onları taşıyan binek konumundadır. Gazâlî, gönlü şehir padişahına, akı da padişahın vezirine benzetir; el, ayak ve diğer uzuvları ise şehrin sanatkârları mesabesinde. Gâzab’ı “daima öldürmeye, kırıp dökmeye ve haksız işlere meyyal bir kuvvet” olarak tanımlar.⁶

Şark âlimlerinin eserlerinde kaygı ve korku meseleleri dinî öğretilerle yoğrulmuş b içimde ele alınır; insanın duygularını akıl aracılığıyla denetleyebilmesi gerektiği vurgulanır. Ayrıca insanda yegâne sahih korkunun Allah korkusu olduğu belirtilir. Duygular insan hayatının ayrılmaz parçasıdır; bütün faaliyet sürecinde tezâhür eder ve duygular vasıtasıyla dış çevreyle sürekli etkileşim sağlanır. Şark âlimleri eserlerinde insanın duygusal-hissî hâllerine—özellikle korku, kaygı gibi duygulara—ayrıca değinmiş, bunları ilmî temellere dayandırmışlardır. Onlar, insandaki duyguların çevre etkisiyle gelişip olgunlaşacağı hakkında da görüş demişler.

Kaynaklar:

1. To‘raqulov, E., & Raximov, S. (1992). Abu Rayhon Beruniy: Ruhiyat va ta’lim-tarbiya haqida (78 b.). O‘qituvchi.
2. Muhammad Zohid Qo‘tqu. (2000). Hikmatli so‘zlar. Sharq nashriyoti.
3. Abu Nasr Forobiy. (2001). Fazilat, baxt-saodat va kamolot haqida (M. Qodirov, tarj. & izoh). Yozuvchi.
4. Ibn Sino. (1994). Al-Qonun fi t-tibb (“Tib qonunlari”) (500 b.). Fan.
5. Imom G‘azzoliy. (1993). Kimyoyi saodat. Sharq nashriyoti.
6. Steinberg, L. (2014). Age of opportunity: Lessons from the new science of adolescence. Houghton Mifflin Harcourt.

⁴ Ibn Sino. Al-Qonun fi-t-tibb (“Tib qonunlari”). – Toshkent: Fan, 1994. – 500.b.

⁵ Muhammad Zohid Qo‘tqu. Hikmatli so‘zlar. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2000.

⁶ Imom G‘azzoliy. Kimyoyi saodat. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 1993.